

Mrázek, Roman

Dedukce a empirie při srovnávací typologii slovanské věty

In: *Otázky slovanské syntaxe. II, Sborník symposia "Strukturní typy slovanské věty a jejich vývoj"*, Brno 20.-22.10.1966. Bauer, Jaroslav (editor).
Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1968, pp. 185-200

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120068>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

**STRUKTURNÍ VĚTNÉ TYPY
V JEDNOTLIVÝCH SLOVANSKÝCH JAZYCÍCH
A JEJICH
TYPOLOGICKOSROVNÁVACÍ STUDIUM**

DEDUKCE A EMPIRIE PŘI SROVNÁVACÍ TYPOLOGII SLOVANSKÉ VĚTY

1.

Srovnávací studium slovanské syntaxe vůbec, jmenovitě pak strukturních typů větných, je i nadále vědní oblast velmi důležitá a mimořádně poutavá. Může být nejen historickosrovnávací, ale se stejným užítkem též synchronní, typologické. Předpokládá na jedné straně střízlivou teoretickou vyspělost, na druhé straně zároveň znalost slovanského materiálu.

Postupy deduktivní, jakkoli důmyslné, nemohou se obejít bez široké empirie a bez indukce, bez abstrahujících zobecňování na základě zcela konkrétních dat.

Abychom mohli efektivně srovnávat, potřebovali bychom mít zpracovány větné typy jednotlivých slovanských jazyků (ať už monograficky, ať už v rámci syntetických syntaxí) přibližně obdobným způsobem, bez hrubších diskrepancí v teoretickém pojetí. Tak bude lépe zajištěna vzájemná souměřitelnost dílčích popisů a usnadněna práce komparatistům. (Ti ovšem by měli budovat své srovnávací studium nejen na těchto souhrnných informacích „z druhé ruky“, ale také vydatně na vlastním sebraném materiálu, za využívání konzultací.) Účelem tohoto brněnského symposia by mělo právě být vyjasnění obecných hledisek a jejich jisté vyrovnání, sladění.

Srovnávání znamená abstrakci, nadhled, nalézání konvergencí a divergencí, proto i ostřejší vidění toho, co se snad při pohledu jednojazykovém někdy zdá nevýrazné, netypické, nebo co snad úplně uniká. Není sporu o tom, že každý pokus o srovnávací aspekt, v našem případě ve vztahu k větným typům v slovanských jazycích, může příznivě přispět k hlubšímu poznání alespoň některých stránek této oblasti jazykového systému toho či onoho jednotlivě vzatého slovanského jazyka. V tom záleží druhý význam rokování o strukturních větných typech slovanských a zároveň dialektika plodné symbiózy mezi studiem jednojazykovým a srovnávacím.

Máme na mysli strukturní větné typy. Jde nám tedy o globální pohled na větu v slovanských jazycích, o větu jako celostní útvar strukturní povahy. Středem naší pozornosti musí být problematika samé podstaty větného typu, jeho konstitutivních prvků, jakož i vpravdě relevantních distinktivních rysů, jimiž se jedna větná struktura liší od druhé. To znamená také selekci od jevů po této stránce podružných a současně selekci záležitostí strukturních (systémových) od záležitostí už ryze promluvových (řečových), negramatických.

Větné typy nutno chápat v poměrně širokém rozsahu. Je to každý systémový komunikativní útvar, který je schematizovatelný prostředky formálně gramatickými (v tom též intonačními) na úrovni syntaktické a který

disponuje určitou sémantickou invariantností. Tvoří se podle něho konkrétní výpovědi, nejčastěji formou variant (allovět, tj. především dosazováním dalších, rozvíjejících komponentů) a modifikací těchto variant. Počet větných typů dosahuje řádově v jednom slovanském jazyce zřejmě počtu stovek jednotek. Za realizaci určitého větného typu nutno pokládat např. dokonce i výpověď *Jen aby rána nezačala bolet!*, a to mj. proto, že komponent *jen* už je tu gramatikalizován, připíná se těsně ke gramatické kategorii daného voluntativního modu s *aby*, že zde máme určitý intonační profil a obecný význam limitativně deziderativní. Podle tohoto schématu se dá tvořit množství podobných výpovědí, srov. *Jen aby se bratr uzdravil!*, *Jen aby nepršelo!*, *Jen abychom stihli vlak!*, *Jen abyste toho později nelitovali!* Obdobně máme reprezentanty odpovídajících větných typů v případech jako: *Že to uhadnu!* (emocionální vyjádření jistotní modality), *Nemohl bys na mne počkat?*

Je přirozeně zcela evidentní, že právě uvedené větné typy nejsou nějaké typy základní, nýbrž už odvozené, derivované, ležící v syntaktickém systému na značně nižší úrovni než mnohé daleko obecnější typy vyšší. Skutečně: větné typy jsou vertikálně (i horizontálně) hierarchicky uspořádány, od nejvyšších (nejobecnějších) přes vysoké, nižší, až k nejnižším (nejvíce odvozeným, nejdrobnějším). Problém záleží zajisté v tom, abychom dovedli odhalit tuto hierarchii, v jazykovém systému existující, a vypátrali soubor oněch nejzákladnějších typů čili „jádrových vět“, z nichž lze všechny ostatní typy derivačními operacemi vyvodit.

Každou konkrétní, větně strukturovanou výpověď lze přiřadit k určitému větnému typu. Ten může ležet na nestejně derivační úrovni vzhledem k svému základnímu, „jádrovému“ typu. To cítíme už pouhou intuicí. Tak třeba k připomenuté větě *Jen aby rána nezačala bolet!* vedou tyto derivační kroky shora dolů: *Rána bolí.* → *Rána začala bolet* (fázová derivace). → *Ráně nezačala bolet* (modální derivace negací). → *Abby rána nezačala bolet!* (přibyla optativnost) → *Jen aby rána nezačala bolet!* (navíc sémantika limitativní). Nebo věta *Nemohl bys na mne počkat?* vykazuje takovouto derivační cestu: *Počkáš na mne.* → *Počkáš na mne?* → *Můžeš na mne počkat?* → *Nemůžeš na mne počkat?* → *Nemohl bys na mne počkat?*

Podřazené až nejpodřazenější typy vznikají derivováním typů jednodušších, vyšších. Nelze než uznat, že při této derivaci jeví se určité bezpříznakové, „neutrální“ gramatické kategorie jako vyšší; elementárnější vzhledem ke kategoriím příznakovým, nižším; tak např. zajisté typ věty oznamovací s indikativem prézenta, s platností kladnou a v aktivní perspektivě představuje strukturu elementárnější (a proto nadřazenější, „jádrovější“) než typ věty tázací nebo žádací, nebo věty záporné, nebo pasivní, nebo s kondicionálem, s obměnou predikátu pomocí fázového nebo modálního výrazu. Tato skutečnost podmiňuje zároveň hierarchizaci úrovní větných typů.

Typy derivované v rovině modální (jak ve smyslu obecné čili objektivní modální platnosti, tj. platnosti oznamovací, tázací nebo žádací, tak také ve smyslu užšího čili subjektivního modálního zaměření pomocí modálních výrazů nebo adekvátních konstrukcí) pokládám za velmi důležité, vpravdě strukturní, nikterak ne opomíjitelné. Jejich komunikativní potřebnost je značná, lze ji dokázat frekvenční statistikou. Nic nevádí, že míra „gramatična“ (syntaktična) je tu již nižší; avšak pro gramatičnost např. základních modálních výrazů v slovanštině mluví mj. skutečnost, že s konstrukcemi obsahujícími takové modální výrazy alternují v jiných slovanských jazycích

synonymické větné konstrukce bez těchto modálních výrazů, jinak strukturně stavěné (srov. čes. *Musím ještě vařit oběd* proti rus. *Мне еще обед готовить* // *Мне еще надо обед готовить*), a do určité míry také gramatikalizace analogických modálních výrazů typu sloves *to shall, to will, mögen, sollen* aj. v západoevropských jazycích. (Nestejná míra obecnosti, gramatičnosti je ostatně typická pro řadu jiných morfologických a syntaktických kategorií.) A nesmíme ze zájma jich nás repertoáru strukturních větných typů v systému jazyka (*langue*) vylučovat koneckonců ani deriváty podmíněné emocionálně, třebaš zde stupeň gramatičnosti bývá ještě nižší a podíl prvků ryze promluvočných o to vyšší.

Okrajově se v této souvislosti nabízí zmínka o syntaktickém paradigmatu větného typu. Soudím, že syntaktické paradigma toho kterého větného typu lze chápat vlastně ve dvojím, odlišném smyslu. Jednak jde o vztahy daného typu k jiným větným typům, příbuzným, tzn. derivačně s ním spjatým. Komplex všech větných typů derivačně navzájem spjatých (čili soubor všech členů derivačního řetězce) vytváří typové paradigma v širším slova smyslu. To nás musí na úrovni syntaktické tangovat především. A jednak má každý typ kromě těchto vztahů „externích“ sám o sobě ještě své „interní“ paradigma, vytvářené souhrnem jeho potenciálních obměn co do slovesné kategorie času a modu. Je to ve skutečnosti už paradigma morfologickosyntaktické. Sotva se při tom dá souhlasit s tím, že by snad slovesný čas byl za všech okolností relevantní paradigmatickou kategorií na úrovni syntaktické; podle mého názoru věty *Žák píše* a *Žák psal*, *Žák bude psát* reprezentují nikoli různé větné typy, nýbrž jeden a týž větný typ.¹

Mluvíme-li tedy o srovnávání strukturních větných typů v slovanských jazycích, záleží nám nejen na zcela úzkém souboru nejzákladnějších větných typů (čili na „jádrových větách“, „jádrových strukturách“), nýbrž na postižení a vzájemném poměrování celé mnohosti a rozmanitosti strukturních typů vět, derivovaných do nižších a nižších úrovní.

K svrchované potřebnosti a poutavosti takového porovnání široké typové palety vede jeden obecný empirický poznatek: Na nejvyšší rovině základních typů vykazují slovanské jazyky navzájem difference vcelku nepříliš četné a hluboké, celkem průzračné. Avšak podle toho jak přecházíme k typům nižším, odvozeným, subtilnějším (a zároveň jak ubývá stupeň gramatické obecnosti směrem k sémantickému lexičnu), tím počet systémových diferencí narůstá. Stručně vyjádřeno: od konvergenzí ve „vysokých etážích“ větných typů k mnohosti dílčích divergencí v „nižších etážích“. Vždyť základní schémata vět dvojčlenných, jednočlenných atd. jsou zastoupena ve všech slovanských jazycích, nemá smyslu donekonečna spekulativně operovat pouze triviálními indikativními útvary jako *Žák píše*, *Prší* apod.

Empirická indukce založená na materiálové mezislovanské konfrontaci pomáhá zjistit, které jsou uzlové oblasti, kde se jednotlivé slovanské jazyky od sebe navzájem ve větných strukturách typologicky odlišují. A viděno ještě širše: které jsou charakteristické rysy, jež odlišují slovanskou větu vůbec od věty románské, germánské atd. I tyto širší typologické výhledy v rovině syntaktické (podnětně rozvíjené zvl. V. Skaličkou)² mají zpětně pro slovanskou situaci přirozeně nemalý význam.

¹ Liším se zde zčásti např. od pojetí, které zastává P. Adamec, *К вопросу о синтаксической парадигматике*, Čs. rusistika 11, 1966, 79–80. Dávno vyslovená myšlenka A. M. Peškorského o nutnosti lišit kategorie syntaktické od nesyntaktických nikterak nepozbyla platnosti, v. *Русский синтаксис в научном освещении*, 7. vyd., Moskva 1956, 30–33.

² Nejnověji srov. V. Skalička, *Ein typologisches Konstrukt*, TLP 2, Praha 1966, 157–163.

Moderní postupy transformační a generativní gramatiky nesporně význačným způsobem oplodnily právě studium větných typů a jejich vzájemných metamorfóz i souvztažností. Zjemnily badatelovu pozornost v nejednom směru. Právem proklamují většinou exaktnost, objektivnost, zcela explicitní průkaznost. Též srovnávací studium slovanských větných typů tím může zajisté v mnohém směru získat.

Na druhé straně nelze se na adresu těchto nejnovějších směrů neubránit několika kritickým výhradám. Je to zejména právě připomenuté přílišné ulpívání pouze na úrovni nejvyšších konstruktů (a z nich někdy až krkolomně odvozovaných nominalizací), značné ignorování jiných modálních rovin než je pouze indikativní konstatace (o rovině emocionální ani nemluvě), nedostatečný ponor do jemnějších jevů, kde se zvýšenou měrou uplatňuje též zvukově intonační linie (jakožto konstitutivní faktor) a podmíněnost živou lexikálně sémantickou tkání. Také již bylo u nás řečeno,³ že dochází k přeceňování všemocnosti transformační gramatiky, která však není zdaleka s to pokrýt celý systém větné syntaxe. V našem prostředí k tomu někdy přistupuje ještě příliš mechanická transplantace kritérií a postupů, které se dají originicky aplikovat zvláště pro angličtinu jakožto jazyk s analytickou flexí a vůbec se značně jednoduchou gramatickou stavbou.

• Chtěl bych zdůraznit potřebnost toho, aby se při výkladu větných typů, jakož i celé syntaxe a jazykového systému vůbec stále uplatňovaly principy lingvistiky funkční, strukturní, jak byly v mnoha směrech průkopnickky naznačeny zvl. Pražským lingvistickým kroužkem 20. a 30. let tohoto století. Strukturní přístup k výkladu jazykového systému nepřestal v našem prostředí nikdy existovat — i přes některé krycí peripetie vyvolané vnějšími faktory a jejich vyhrocováním — a reprezentuje spolehlivou metodologickou orientační základnu v současném teoretickém experimentování.

Hlediska strukturní lingvistiky vyžadují, aby se výzkum větných typů nespokojoval pouze s anatomickým rozbořením neživých optických preparátů (a k tomu mnohdy už omšelých), namátkově prezentovaných ad oculos. Je nutno mít stále na zřeteli funkci živých útvarů, jejich paradigmatické usouvztažnění v systému daného jazyka, stylistickou hodnotu, možnosti lexikálního obsazení. Ježto zvuková realizace je proti zachycení grafickému vždy primární, nelze za konstitutivní strukturní rys větného typu nepokládat intonaci. Ta bývá předznamenána celkovou komunikativní intencí, čili lépe řečeno: komunikativním statutem, především modálním. Nelze pouze uvádět — jak se to pohříchu často děje —, že ten a ten typ vůbec v určitém jazyce existuje, nýbrž je zapotřebí vždy uvést jeho funkční charakteristiku. Pro srovnávací účely mají totiž pouhé registrační, nefunkční informace jen velmi omezenou hodnotu.

Ježto větné typy mají charakter obecných norem, schémat, dají se symbolicky zobrazovat. Sama idea symboliky je zdravá, větné typy mohou být vsutku exaktněji představeny ve formě příslušných větných vzorců. Ty by měly sloužit k zpřesnění a ekonomii výkladů. Bohužel však zatím vidíme, jak je tato symbolika značně rozkolísaná, bezmála skoro individuální od autora k autoru. Problém nacionální a internacionální terminologie a protiklad latiny — azbuky pro slavistické účely zde někdy vede až k frapantním interferencím, nemluvě ani o okázalné neorganické transpozici symbolů anglických. Ptáme se: nebylo by možno zde usilovat alespoň o jakous takous arbitráž, aby nebylo nutno si

³ F. Danešem a J. Vachkem, v. TLP 1, Praha 1964, 27.

osvojovat ke každé stati ad hoc příslušný systém symbolů a aby tedy symbolizace vskutku plnila své pravé poslání a nebyla neopak pracovním zdržením pro čtenáře?⁴

2.

Při stanovení větných typů v slovanských jazycích je nutně třeba spojovat dedukci s empirií a indukcí. Deduktivní postupy, dnes právem tolik zdůrazňované, umožňují operovat s větnými typy na obecné úrovni konstruktů. Tyto postupy se mohou manifestovat rozmanitým způsobem. Ukázkou vyhrocené dedukce v generativní větné syntaxi je metodika Šaumjanova; vyvozují se všemožné (i ryze hypotetické) útvary pomocí algebraických permutací a kombinací.⁵ To už je skutečně „továrna na věty“; má to ovšem svou cenu, demonstruje se tím totiž, čeho jazyk ještě schopen je a čeho už nikoli. Tato soustava by si mezi transformacionalisty vcelku zaslouhovala větší pozornosti. Deduktivními cestami lze též řešit ontologická univerzália nebo apriorně zadávat různé obecné aspekty, z kterých by bylo vůbec možno větné typy posuzovat. Dále sem patří pokusy spekulativně naznačovat derivační, resp. transformační stupně od útvarů vyšších (nadřazenějších) k nižším (podřazenějším).⁶ Jiná forma dedukce je ostatně stále potřebná při řešení sporných otázek ryze teoreticky meritorních, např. zásadní otázky, zda můžeme či nemůžeme považovat v určitých případech za podmět slovanské věty také casus obliquus, zvl. genitiv.

Sámý o sobě však deduktivní postupy a spekulativní zdatnost při opravdu systematickém, výstižném popisu větných typů určitého jazyka a zvláště při srovnávání typů slovanské věty nestačí. Musí se brát v potaz empirie a na ní stavěná indukce. Pouze ona odkryje, co z našich obecných premis, stanovených třeba pouze vzhledem k jednomu určitému slovanskému jazyku (nebo platných pro některý jazyk neslovanský), má při aplikaci na širší slovanský materiál skutečně důsažnost. Empirie pomůže ukázat, v čem jsou mezi slovanskými jazyky hlavní koincidence a diference, co vlastně typologicky vtiská po této stránce každému slovanskému jazyku určitou osobitost, jaká je faktická relevance předpokládaných distinktivních rysů. Tak třeba vyjde obecně najevo, že pro slovanské jazyky nacházíme důležité a zajímavé rozdíly nejen v samotném inventáři formálních schémat, tj. v samém zastoupení jistých výrazových norem (např. pokud jde o míru explicitní přítomnosti verba finita — východoslovanské jazyky tu představují jeden pól, polština zaujímá do určité míry přechodové postavení k situaci západoslovanské a jihoslovanské), ale obecně také v tom, jak se určitých základních formálních schémat využívá z hlediska sdělovaných obsahů. Při tomto aspektu zjišťujeme např. řadu vzájemných diferencí v konstrukcích se slovesem „esse“ a „habere“, vyjadřujících elementární a značně frekventované vztahy existence a neexistence, příslušnosti, vlastnictví atd. Pouze empiricky je také nakonec možno zjistit funkční charakteristiku jednotlivých typů v tom kterém jazyce, vztah k lexikálnímu obsazení a k stylistické hodnotě.

⁴ Jako příklad lze uvést důmyslnou a záslužnou práci R. Růžičky, *Studien zur Theorie der russischen Syntax*, Berlin 1966, která klade na čtenářovu paměť a koncentraci značné nároky právě tím, že operuje dosti složitým, rozsáhlým souborem individuálních zkratk a symbolů.

⁵ S. K. Šaumjan, *Структурная лингвистика*, Moskva 1965.

Jestliže uznáváme, že větné typy vytvářejí v syntaxi jazyka dílčí systém hierarchicky uspořádaný ve směru vertikálním a větvící se i horizontálně, měli bychom při jejich výkladu usilovat o nalezení takového klasifikačního síta, které by co neadekvátněji onu stratifikaci postihovalo. Zároveň by přitom neměly být narušeny obecné principy moderního, logicky korektního třídění vůbec. Obávám se nicméně, že v dané etapě našeho bádání zůstává zatím sestavení nějaké takové „čisté“ a důsledné klasifikace úkolem nesplnitelným. Spíše by bylo možno spokojit se s tím, že budeme nazírat mnohost slovanských větných typů z několika různých zorných úhlů, reprezentovaných vždy určitou opozicí. Nadřazenost a podřazenost těchto zorných úhlů bude zatím nutně jenom přibližná.

Distinktivní rysy, podle nichž se dají stanovit, třdit i porovnávat strukturní větné typy v slovanských jazycích, mohou mít v podstatě buď primární charakter formální, nebo koneckonců též primární charakter obsahově sémantický, tj. budující zvláště na kritériích logicko-gnoseologických. Sotva lze pochybovat, že prioritou tu bude příslušet stránce formální, i když ta je vždy volněji či těsněji spjata se stránkou obsahově sémantickou (srov. např. už zásadní opozici vět dvojčlenných a jednočlenných).

V nejvyšší instanci je třeba považovat za konstitutivní (a tím i distinktivní) příznak větného typu to, jak je ztvárněno jeho predikační jádro.⁷ Toto predikační jádro je reprezentováno charakterem základních větných členů (= predikátu + subjektu, popř. jen samého predikátu), a to vždy na bázi určitého komunikativního či postojového statusu (tj. modální platnosti, popř. i platnosti modálně-emocionální). Tento status je signalizován slovesným modelem a intonačně, někdy ještě také speciálními funktoři (partikulemi, gramatikalizovanými lexémy). Sám predikát ovšem je třeba brát ve smyslu širším, jak se nyní právem zdůrazňuje v protikladu k dřívějšímu pojetí: totiž v té podobě, v které vytváří určité autonomní komunikativní minimum. To většinou souvisí s jeho syntaktickou valencí. Obligátní determinanty pouhého predikátu nutno brát rovněž v úvahu. Tím se rozšiřuje i tradiční pojem „holá věta“ Dalo by se snad přímo mluvit o „elementovosti“ či „prvkovosti“ predikátu (jednoprvkový, obligátně dvojprvkový až čtyřprvkový).

I když si velmi dobře uvědomujeme pronikavý formální rozdíl mezi větnými typy, v nichž predikát obsahuje finitní slovesný tvar (byť implicitně, při významu indikativu prézenta) a mezi větnými typy, kde tento slovesný tvar obsažen vůbec není, přece jen zřejmě nebude radno vylučovat z okruhu strukturních větných typů slovanských (v langue) alespoň některé útvary bez paradigmaticky doplnitelného verba finita, srov. infinitivní věty ruské jako *Вам не видать таких сражений, Только бы нам не опоздать!* Tuto otázku tu však blíže rozebírat nehodláme.⁸

⁷ Sem by bylo možno zařadit některé výzkumy F. Daneše, naposledy v stati *K systematickému syntaktickému popisu slovanských jazyků*, Slovo a slovesnost 26, 1965, 112–118.

⁸ Nejdůrazněji se v tomto smyslu u nás vyslovoval J. Ružička, srov. jeho příspěvek *Věta a sloveso* v brněnském sborníku *Otázky slovanské syntaxe*, Praha 1962, 141–153.

⁹ Podrobně jsem tuto problematiku zkoumal už před několika lety na českém materiálu (R. Mrázek, *K otázce českých větných schémat a typů, zvláště neslovesných*, Slovo a slovesnost 23, 1962, 21–36).

Máme-li tedy zásadní perspektivu pro hierarchické třídění větných typů dānu predikačním jādrem, můžeme pak vytyčovat rozmanité dílčí opozice. Jak již nadhozeno, nejprve půjde zřejmě o to, zda se predikační jádro vůbec člení na dvě části či nikoli. Dostáváme tak opozici útvarů dvojčlenných (nejčastějších, bezpříznakových) proti jednočlenným. Opozice dávno známá, nyní opět vyzvedávaná na nejvyšší stupeň v žebříčku relevancí — a přece, kolik teoretických obtíží a sporných míst nacházíme v této principiální dichotomii dvojčlenný: jednočlenný! To znā nejlépe každý, kdo se tu pracně empiricky vyrovnával s konkrétním materiālem. Připomeňme alespoň složitou problematiku vět s genitivem na místě mluvnického podmětu (např. čes. *Nedostává se sil, rus. Eso ne ctalo, pol. Nie starczyło mi odwagi*), širokých oscilací mezi větami dvojčlennými a jednočlennými v pásmu abstrahovaného (nestanoveného, negovaného, anonymního) subjektu, interpretační problematiku konstrukcí sdělujících údaje kvantitativní (čes. *Bylo nás pět*, rus. *Их было пять*) nebo konečně otázku subjektové platnosti infinitivu a vedlejších vět; např. dosud se setkáváme se stěží udržitelným názorem, že běží o jednočlennou konstrukci i v případech jako bulh. *Om разговорите излиза, че...* *Z rozhovorů vyplývá, že...*⁹

Nebylo by snad vzhledem k existující záluždnosti a ne vždy průkazné zřetelnosti opozice dvojčlenný : jednočlenný správnější postavit do čela celé typové hierarchie snadněji formalizovatelnou opozici nominativnost : nenominativnost? Buď totiž větný útvar obsahuje nebo aspoň toleruje výraz nominativní platnosti v pozici syntakticky zcela nezávislé, nebo nikoli. Tím už ale zároveň přecházíme k posuzování větných struktur co do charakteru jejich subjektu, jakožto komponentu predikačního výstavbového jádra. Širší typologické srovnávání ukazuje, že mezi typy nenominativními lze mimo jiné rozlišovat jednak typy vskutku „bezpodmětné“, jednak typy s nepřímým pádem na místě subjektu, a že poslední jmenovaná kategorie případů vytváří významnou typologickou odlišnost slovanských jazyků od jiných světových ide. jazyků a ostatně též závažnou diferenciaci interně mezislovanskou.

Dále v rámci kategorie subjektu se ukazuje jako relevantní ještě zření k tomu, nakolik je vyjadřování prominálního subjektu obligátní či fakultativní (a tedy již kontextově, rytmičky či emocionálně motivováno). Rýsuje se opozice slovanských typů s pravidelně vyjadřovaným nebo na druhé straně s pravidelně nevyjadřovaným pronominálním subjektem. A konečně by mohla padat na váhu opozice vět s „vyhraněným“ subjektem a se subjektem „nevyhraněným“. Tuto věc řeší slovanské jazyky dosti individuálně, jsme tu svědky řady typologických rozdílů; ovšem zdā se, že celý aspekt tzv. agentnosti (resp. „bezagentnosti“ a „deagentovanosti“)¹⁰ už vychází primárně z roviny obsahové, nikoli formální, o kterou nám zde zatím stále primárně běží; jeho výrazové řešení není přímo závislé na strukturním habitu jednočlenném nebo dvojčlenném.

⁹ Takto to interpretuje např. K. Попов, *Съвременен български език. Синтаксис*, София 1962, 71.

¹⁰ V pojmech bezagentnost, resp. deagentnost navazují zvl. na M. Grepla, v. jeho příspěvek *K vyjadřování bezagentního děje v tzv. větách s všeobecným podmětem*, sb. *Otázky slovanské syntaxe*, Praha 1962, 161—165.

Co se týče kategorie predikátu, celkově pro posuzování větných typů vůbec důležitější (neboť je platná pro veškeré větné typy vůbec), rysují se její relevantní kritéria asi v takovýchto hierarchických opozicích:

1) Predikát vztažený či nevztažený ke gramatickému subjektu; to souvisí se zmíněnou již dichotomií vět dvojčlenných a jednočlenných. Stálo by však možná za úvahu, zda by vzhledem k potížím spjatým s interpretací samého pojmu „gramatický subjekt“ nebylo vhodnější a vlastně spolehlivější hledisko jiné, nadřazenější: totiž rozeznávat na jedné straně predikát kongruující s reálnými gramatickými kategoriemi svého dominátora, a na druhé straně predikát, který se kongruencí nemá čemu podřítit, a vystupuje proto ve formě absolutivní, tj. 3. os. sg. neutra. Do této druhé třídy by pak spadaly nejen útvary typu *Pršelo*; *Bylo pod mrakem*; *Nebylo o tom rozhodnuto*, nýbrž také „sporné“ útvary typu *Neminulo jedné neděle*; *Bylo usneseno, že...*; *Napadlo mu odejít*; *Bylo jich mnoho*; *Nebylo snadno o tom mluvit*.

2) Predikát obsahující explicitní tvar verba finita či nikoli. Jestliže verbum finitum explicitně obsaženo není, pak se ukazuje buď implicitní, objevující se v příbuzných útvarech téhož morfologického paradigmatu (srov. rus. *Я дома*, *Я был*, *буду дома*) — tato okolnost je pro slovanský materiál z hlediska typologického stále velmi důležitá (srov. připomenutou situaci v pol., ale zvláště v ukr., bruš. a ruš.), nebo verbum finitum danému větnému typu vůbec nepřísluší, přičemž v jedné skupině těchto typů je přítomno sloveso alespoň v podobě nelinitní. V podstatě tedy máme co činit se „starým“ už protikladem vět slovesných proti neslovesným.

Podřadnější, i když také důležitou úlohu hraje opozice, zda je predikát v oblasti větných typů „slovesných“ vyjádřen slovesem významovým či copulou + neslovesným komponentem. Tento protiklad prostupuje všemi větami dvojčlennými i jednočlennými, avšak kategorie copuly (zvl. jejího rozsahu) není stále jednoznačně vyřešena, ježto se zde až příliš nebezpečně někdy vtírá zřetel k lexikální sémantice slovesa.

Ze zčásti obdobných důvodů lze jen do určité míry připustit, aby větné typy na vysoké úrovni byly od sebe distingvovány podle toho, zda predikát (= přísudek nebo základní člen jednočlenné věty) má či nemá ještě nějaký další potřebný determinans. Lze z hlediska této „prvkovosti“ (čili „elementovosti“) predikátu uznávat pouze relevanci determinantů obligátních. Dají se pak plně souměřitelně u veškerých typů rozeznávat predikáty obligátně dvojprvkové (srov. Subjekt + řeší úkol [dále pouze: S + ...]; $\emptyset$ + mrazí mě, S + je + horníkem, $\emptyset$ + je + pod mrakem), tříprvkové (S + věnoval komu co, $\emptyset$ + bolí mě v zádech, S + považuje koho za, $\emptyset$ + je mi málo) až čtyřprvkové (S + klade mu to za úkol, $\emptyset$ + přišlo mi ho líto). Zcela právem H. Křížková¹¹ vyzvedá myšlenku, že je nutno brát v úvahu netoliko obligátní (popř. aspoň „intenční“) determinanty povahy objektové, ale také adverbialní (např. *Film trval dlouho*). Dodávám, že nelze ignorovat ani obligátní predikativní determinans (např. S + vypadá zdrav, S + cítí se poškozen), i když se v některých případech nutkavě nabízí interpretace, že konstrukce s ním vznikly vlastně dvojzákladovou transformací útvarů elementárnějších; to už kdysi dávno naznačil velký komparatista Jos. Zubatý,¹² srov. *Prohlásili ho vítězem* ← *Je vítěz* + *Prohlásili ho*.

Dosti dobře formalizovatelná, avšak zdaleka ne univerzální, a nadto na slovanském materiálu jen omezeně se uplatňující je opozice aktivního

¹¹ Viz příspěvek H. Křížkové v materiálech tohoto symposia, s. 104.

¹² Viz jeho studii v Sborníku filologickém III, 1912 (nyní: J. Zubatý, *Studie a články II*, 1954, 107).

a 'pasivního ztvárnění] predikačního jádra. (Ovšem v dialektech některých slovanských jazyků má pasivní větný typ až groteskně velký rozsah, srov. rus. dial. *Тут волками хожено, У меня там часто суживано.*) Existence typů obojího druhu je ve spisovných slovanských jazycích patrně jedním z projevů toho, jak se výrazově řeší protiklad dějů „agentních“ proti „de-agentním“, v. k tomu již shora v souvislosti s kategorií subjektu. Kdybychom pasivní-vox (diatezi) chápali opravdu velmi široce, mělo by to tu výhodu, že bychom snadno dostali pod společného jmenovatele dvojčlenné i jednočlenné „deagentní“ typy ať s formou reflexivní, ať s formou perifrastickou (srov. čes. *Ta kniha se nečte — Ta kniha není čtena; Hnulo se s tím — Bylo s tím hnuto; Hořekuje se — Je hořekováno.*)

Z ostatních slovesných kategorií má syntaktický dosah ještě kategorie modu, slouží spolu s intonací a popřípadě ještě s dalšími funktoři k signalizaci komunikativního statusu věty. O tom se zatím šířit nebudeme, stačí podotknout, že slovanské jazyky zde ve výrazovém řešení vykazují dosti pronikavé vzájemné divergence. Je škoda, že zatím jsou na tomto poli popisy tak kusé, např. skoro nikoho ještě nenapadlo popsat jednočlenné věty určitého jazyka též v derivaci do modálního plánu optativního, ač při sdělování zvl. přírodních jevů saháme k optativnímu plánu velmi často, srov. čes. *Kdyby přšelol, Kéž by se vyjasnilo, Zítřka by už nemělo tát*; nalézání jinoslovanských responzů je tu věru velmi těžké. Celá sféra leží ovšem už na úrovni nižšího gramatična, přičemž na jeho samou periferii lze patrně umístit opozici vět kladných a záporných; v slovanštině ovšem neběží o tak relevantní formální rys jako např. v angličtině, srov. čes. *Jan píše — Jan nepíše*, proti angl. *John writes — John doesn't write*; podobně je tomu i při tvoření otázky. Podíl lexikální sémantiky ještě dále vzrůstá a výrazový úzus se od jednoho slovanského jazyka k druhému zřetelněji diferencuje ve sféře tzv. užší čili subjektivní modálnosti.

Nejméně pak jsou vůbec v syntaktickém popise slovanštiny propracovány typy emocionální. Na tomto poli byly v porovnávací perspektivě vykonány teprve první krůčky. Tím více nutno ocenit průkopnickou syntetickou knižní monografii M. Grepla, která vyniká teoretickou zasvěceností a rozebírá rozsáhlý materiál český, všímajíc si mj. důsledně též intonačního profilu.¹⁸

3.

Nyní by bylo užitečno podat podle vytyčených opozic, diferencujících různé úrovně a druhy větných typů, některé obecné i konkrétnější srovnávací výhledy. Předně je možno zhruba naznačit, čím se slovanská věta jednoduchá ve svém celku globálně liší např. od věty jiných světových jazyků evropských, co je pro ni v poměru k oněm jazykům zvlášť příznačné. Dále by mělo svůj význam pokusit se o typologickou charakteristiku strukturních větných typů ve všech současných slovanských jazycích samých o sobě, v tom smyslu, že by se pro každý jednotlivě vzatý jazyk zobecněně vytkly jeho osobité rysy, jimiž se v celoslovanském měřítku vyznačuje. A konečně těžiště srovnávacího studia větných typů má zajisté záležet v systematické „multilaterální“ kon-

¹⁸ M. Grepl, *Emocionálně motivované aktualizace v syntaktické struktuře výpovědi*, Praha 1967, 151 stran.

frontaci slovanských větných typů mezi sebou navzájem, v induktivně-deduktivním pátrání po samých systémových kořenech existujících shod a rozdílů, a to nejen kvalitativních, ale zhusť též kvantitativních a funkčních.

Při porovnání slovanštiny vůči ide. světovým jazykům neslovanským se předně ukazuje, že románské a germánské jazyky tihnou v úhrnu k explicitnímu vyjadřování gramatického subjektu (srov. franc. *Je le crois*, angl. *He goes home*, něm. *Wir müssen es behaupten*), resp. přímo až k dosazování „prázdného“ subjektu (srov. franc. *Il fait chaud*, angl. *It is raining*, něm. *Es ist schon dunkel*). Systémově je to samozřejmě podmíněno už rovinou morfologickou. Naproti tomu slovanské jazyky nechávají z větší části pronominální podmět nevyjádřen. Výrazněji se tomu vymyká jen celá východní slovanština, kde má uvádění konkrétního pronominálního subjektu svou primární motivaci v tom, že je tu rozšířena větná struktura s nulovým prezentním indikativním „esse“, což má důsledky v plánu morfologickém.

V slovanských spisovných jazycích se také zpravidla nikdy nedosazuje do úlohy „gramatického subjektu“ jednočlenných vět nějaké formální, prázdné slove. Platí to i pro lužičtinu a slovinštinu, ač by se zde a priori nabízelo předpokládat možnou infiltraci německého vlivu. (Ovšem spisovné jazyky se právě takovému vlivu vědomě bránily, kdežto v dialektech už na západoslovanském pomezí místy zastihujeme v této věci situaci odlišnou, tj. obdobnou se situací v němčině.) Rozhodně však není metodicky bezvadné, když se např. pro horní lužičtinu na úrovni ostatních spisovných jazyků slovanských leckdy cituje typový doklad *Wono so błyska*, jakoby s „dosazováním zájmenného tvaru do úlohy gramatického podmětu“, ačkoli vzorec spisovné hornolužické jednočlenné věty normálně takové formální slove vůbec nezná a nepřipouští.¹⁴ Srov. hluž. *Swita; Ćmička so; Dže wo zajimy celka; Před wočomaj so mi začmi*. Pro slovinštinu srov. doklady jako *Zabrnelo mi je v ušesih; Težko mi je pri srcu*. Z jiných jazyků: čes. *Dnes se ochladilo*; slc. *Prefukuje celý deň; Je zatiahnuté*; pol. *Tu szło o zycie i śmierć; Było tu gorąco*; ukr. *Тобі пощастило; Адже йдеться зовсім про інше*; brus. *Ha двары захаладала; Ажно сэрца зашчымела*; rus. *Вдруг стемнело; У меня хорошо на душе*; srch. *Danas se mrzne; Zvoni mi u ušima*; bulh. *Наду го на смях; Беше тъмно*.

Pouhá implicitnost pronominálního subjektu jde ve slovanštině dokonce tak daleko, že na většině slovanského území zůstává obvykle nevyjádřen neutrovy nevyhraněný subjekt věcný. Pouze v slovenštině a zvl. v češtině je tato tendence menší, zde nacházíme slove *to*, srov. čes. *Nepodařilo se to*. Proti tomu však běžně: hluž. *Hižo so započnje. Už to začne; Z busami džěše dale. Autobusy to šlo dál*; pol. *A zacięło się tak niewinnie. A zaczęło to tak niewinnie; Bardzo cię jeszcze boli? Hodně tě to ještě bolí?*; ukr. *I у нас колись вибухне. I u нас to jednou вибухне*; brus. *Зіну цягнула дахаты. Zinu to pudilo domū*; rus. *Ну что, еще болит? Так со, ještě to bolí? Началось сразу. Заčало to najednou*; srch. *Izgleda, da ih nema. Vypadá to, že tu nejsou*; bulh. *Изглеждаше, че... Вypadalo то, че...; Беше през октомври. Bylo to v říjnu*.

¹⁴ Tuto drobnost např. nacházíme v jinak znamenité programové studii M. Ivičové, *Diferencialne sintaksičke osobine u slovenskom jezičkom svetu*, Godišnjak filos. fak. u Novom Sadu, knj. 5, 1960, s. 52.

Pozn. Zde by bylo potřebné bližší zkoumání balkánského materiálu, příznačné např. je, že dosti rozšířený balkánský typ s nevyjádřeným dokonce konkrétním deiktickým subjektem neutra (např. bulh. *X. ce oъpъha. Beue Pađa. X. se ohlédl. Byla to Rada*; srch. *Po glasu poznade: bio je stranac iz hana. Po hlase jej poznal. Byl to cizinec z hostince*)¹⁵ má svou paralelu až v italštině, srov. *E la squadra nazionale italiana. Je to italské národní mužstvo*.

Z toho všeho vlastně zobecněně vyplývá, že v západoevropských jazycích dochází k jisté formální nivelizaci (a tím i k formální neutralizaci) spíše na poli výrazové „dvojkomplexnosti“ (jsou ovšem i vybočující typy, jako něm. *Mich schwindelt*), kdežto v slovanských jazycích dochází k takové neutralizaci naopak spíše na poli formální „jednokomplexnosti“. Jeden z nepřímých důsledků toho pak v teorii bývá ten, že se na každou slovanskou větu mechanicky, deduktivně aplikuje stavební schéma věty anglické: NP + VP, ačkoli empirie ukazuje, že ono schéma lze aplikovat pouze do určité míry, zdaleka ne všech případech.

Značně se slovanské jazyky liší od jazyků západoevropských vyjadřováním dějů pojímaných deagentovaně (v. níže).

Jiný obecný rozdíl slovanských jazyků proti jazykům románským a germánským záleží v tom, že v prvně jmenovaných jazycích hraje úlohu nenominativní větný typ s nepřímým subjektem. Znamená to, že logický subjekt dostává leckdy vyjádření nikoli nominativem, nýbrž pádem nepřímým, zvl. genitivem, někde též instrumentálem; poněkud jinou funkci už zde plnívá dativ logického subjektu. Tento rys je západoevropským jazykům vcelku cizí, nejdůslednější je v tomto ohledu patrně angličtina, srov. její široký typ *I am cold. Je mi zima*. Přímo protikladem toho je zase situace v ruštině, která nejvíce ze všech východoslovanských jazyků rozvinula pozoruhodný typ s nepřímým subjektem, působitelem živelných dějů: *Ветром сорвало крышу*, a široce podržela též starobylý slovanský typ s nepřímým subjektem v dativu, srov. *Тебе не уснетъ на поезд*; k tomu srov. také ukr. *Вам би милосердною цестрою быти*.¹⁶ Genitivní typ se vyskytuje nejvíce ve větách negativních, se slovesy „esse“, „habere“ i jinými, zčásti také ve větách obsahujících kvantitativní subjekt; srov. čes. *Není peněz* (zde jen velmi omezeně, zpravidla se sémantikou partitivní); srch. *Nema ga (nije ga bilo)*; *Bilo je ovakvih trenutaka*; též deiktický typ *Evo ga!*; pol. *Doroty już przy nim nie było*; *Trzech chłopców przyszło*; ukr. *Там цього немає. Там то není*; rus. *Директора нет; Ответа пока не пришло*.

Pozn. Kdežto dříve se pro slovanský materiál dosti připouštělo uznávat i genitiv za gramatický podmět (proti ještě staršímu pojetí rigorózně nominativnímu), ba někteří byli ochotni spatřovat jej dokonce v dativu (např. J. Popela), pak v nejnovější době není divu, že ti, kdož hojně čerpají z moderní lingvistiky západoevropské, vůbec genitivní gramatický podmět opět neuznávají (např. M. Ívičová). Zde jsou stanoviska značně rozkolísaná.

Obdobně predikát ve větě slovanských jazyků nezřídka plně gramaticky nekongruuje s kategoriemi subjektu. Nejnápadnější je

¹⁵ Za dlíčí dodatečnou informaci o tomto bodě děkuji Vl. Šaurovi.

¹⁶ Pro češtinu pěkně ukazuje J. Bauer, že se celkově projevuje diachronická tendence nahrazovat takový nepřímý subjekt subjektem přímým, tj. nominativním; v. *K vývoji základních typů věty v českém jazyce*, Slavia 35, 1966, 360.

po této stránce východní slovanštině. Spadá sem vlastně také užívání predikativního instrumentálu (všeobecně zastoupeného nyní pouze v slovanštině a baltštině), který se při čisté sponě nejvíce prosazuje v polštině. Tak tedy architektika predikačního jádra slovanské věty bývá ve srovnání s našimi neslovanskými jazyky vcelku více „zvlněná“, a dalo by se říci, že vůbec více asymetrická.

Exkurs k slovosledu. Ve sféře promluvové obrací na sebe pozornost známá volnost slovosledu ve slovanštině v protikladu ke gramaticky vázanému slovosledu oněch jazyků. (Ovšem i v slovanských jazycích jsou jisté optimální čili „gramatické“ posloupnosti¹⁷ a jimi se jednotlivé jazyky od sebe navzájem mohou lišit. Kromě toho pozorujeme i difference podminěné enkliticitou těch nebo oněch slovoform, srov. na poli elementárních větných typů např. čes. *Je chladno, Je pátek proti srch. Hladno je, Petak je*, pod. v bulh.) Při lineárně probíhajícím ústním projevu skýtá volnost slovosledu určité výhody. Avšak na druhé straně rozvinutá syntetická flexe a existence dosti důsledných determinačních kongruencí znesnadňuje v slovanštině korektní, gramaticky správnou výpověď: ve větší míře nutí mluvčího volit při dotváření výpovědi takové lexikální jednotky, které by svou gramatickou charakteristikou vyhovovaly komponentům již vysloveným. To je vlastně tlak gramatiky na lexikon, vzájemná vázanost společného výskytu (co-occurrence) určitých kategorií komponentů výpovědi. Srov. angl. *It was a... great...* + substantivum bez omezení, proti čes. *Byl ... to velk-ý...* + subst. masc. // *Byl-a... to velk-á...* + subst. femin. // *Byl-o... to velk-ě...* + subst. neutr. V češtině tedy už forma prvního komponentu prejudikuje zužujícím způsobem volbu určitého substantiva v pozici výpovědního jádra.

4.

Pokud jde o interní mezislovanskou typologii v oblasti větných typů, omezím se tu pro nedostatek místa pouze na jednu, ovšem důležitou věc: jde mi o srovnávací pohled na některé momenty typů jednočlenných i zčásti dvočlenných v souvislosti s tzv. deagentní perspektivou větné stavby, čili s dekonkretizací personálního subjektu. Jednotlivé slovanské jazyky řeší tuto věc zčásti obdobným způsobem, zčásti individuálně po svém, v podrobnostech jsou zde rozdíly nemalé.

Poměrně největší funkčnosti doznává v komplexu slovanských jazyků starobylý úzus — reflexivní slovesná forma. Její rozšíření třeba podle všeho hledat původně v sdělných situacích s' diatezí mediální (např. *Žkazil víno* → *Víno se žkazilo*), odtud zasáhla celou oblast pasivní diateze, a nakonec se stala prostě výrazovým prostředkem děje požímaného „deagentně“, odmyšleně od jeho činitele. Nyní tuto formu zastihujeme jak v strukturách dvočlenných (zde se obecně interpretuje jako, pasivní, srov. čes. *Dům se staví*), tak i v strukturách jednočlenných (zde už je genus verbi jablkem sváru, striktně vzato běží přece jen o formální pasívum v širším smyslu dokonce v čes. typu *Pak se tančilo, O tom se už mluvilo*). Máme před sebou univerzální slovanský typ, ne však všude se stejnou kapacitou. V neosobních útvarech vyjadřujících děj s všeobecným agentem je funkčně i lexikálně dosti omezen v celé východní slovanštině, srov. na jedné straně např. přípustné rus. *Об этом уже говорилось выше*; ukr. *Де трактором оре́ться, там добре живеться*, ale nepřípustné už rus. **Потом отды́халось. Pak se odpočívalo*, od sloves bezobjektových.

Primát zde beze sporu přísluší polštině, ta má vůbec repertoár grama-

¹⁷ Srov. A. V. Isačenko, *О грамматическом порядке слов*, ВЯ, 1966, 6, 27—34.

tických prostředků k vyjadřování deagentnosti rozvinut nejvíce; k reflex. slovesné neosobní formě srov. nejen případy jako: *Na balkon wychodzi się z tego pokoju*, ale dokonce takové všeslovanské specifické případy jako: *Ale od czego ostatecznie jest się artystą?; Jest się zamożnym*. Kromě toho pro polštinu velmi charakteristický jednočlenný podobný typ s tranzitivním slovesem a objektem vyjádřeným akuzativem: *Czytało się tę książkę; Ma się ten cholerny temperament*.

A dále má polština (spolu s ukrajinštinou) k dispozici hojný preteritální neosobní typ s participiem *-no /-to*, opět v dvojí variantě: a) *O tym mówiono*. b) *Nie od razu Kraków zbudowano* (s objektovým akuzativem, a nikoli s nominativem cíle děje). Připočteme-li k tomu, že v polštině mají domovské právo také infinitivní vedlejší věty (podobné ruským), dostaneme ještě úplnější představu o velkém výrazovém fondu deagentních dějů v tomto jazyce; srov. kombinaci typů v těsném promluvovém sledu: *Modliło się w cerkwiach, w których było w dzwony, by przebłągać Boga* (Jastrun, Mickiewicz).

Za polštinou následuje co do úkonnosti neosobních reflexivních tvarů v severní slovanské větvi lužičtina (srov. hluž. *A dale so jědže; Naraz so za-klepa* – anonymní subjekt), potom ostatní západoslovanské a také jihoslovanské jazyky (srov. slc. *Spievalo sa; Jedlo sa, pilo sa, hajdákalo sa*; srch. *Plaća se unapred; Ide se nadesno*; i při úmyslné abstrakci od konkrétního původce: *Ostarilo se, Djerzelezel! Zestárl jsi, Djerzelezi!* (I. Andrić); bulh. *Стреляше се от есичку страну; Така се говореше из целото; На стъклото леко се почука* (situace se tu zcela blíží situaci lužické).

Je však známo, že historicky zde kdysi v obdobných „neosobních“ konstrukcích dlouhou dobu figuroval tvar nereflexivní, je dosud zastoupen relikty po většině slovanského území, nejvíce podle všeho v češtině, slovenštině a zvláště v lužičtině (ta vůbec ve své spisovné podobě uchovala nejeden syntaktický archaismus); srov. čes. *MLít, jako by mu ústa zašil*; hluž. *Jelizo by wucho k durjam tlóčil...*; *Prjedy hač by do pjec ličil*; brus. *Каб прыкладзь вуха да вямлі, дык пачуў бы...* Tu a tam je zastoupeno vyjádření typu „Píše“ ve významu „píše se, je psáno“, srov. bulh. *To nuwe mam! To je napsáno tam!*; pol. *Tak tam pisze*.

Bylo by možno ukázat ještě na další výrazové prostředky k vyjadřování deagentních dějů v strukturách co do členitosti ne vždy průzračných — pomocí 3. os. plur. (nejvíce v ruštině), dále 2. os. sg., pomocí substantiva *člověk*, atd.

Povrchová struktura, ztvárněvaná slovesným tvarem reflexivním, mívá dále význam nikoli už zevšeobecňujícího agentu, nýbrž význam spontánní dispozice k ději. Běží o větný typ opět všeslovanský, nestejně však funkční. Nejhojněji je podle všeho reprezentován v srbocharvátštině. Zde existuje i gramaticky dvojčlenný typ *Jedu mi se trešnje* „mám, měl bych chuť jíst třešně“, *Pio mi se čaj* „měl jsem chuť na čaj“, pod. *Čita mi se neki dobar roman, Je li ti se gleda ovaj film?, Ne daje mi se toliko novaca za tu stvar*. Jednočlenný typ zde má paralelu v ostatní slovanštině, přičemž relativně nejméně nosný je v jazycích západoslovanských; srov. srch. *Ide mi se u bioskop* „mám, měl bych chuť jít do kina“, *Spava mi se, Ne radi mu se, Pevalo mi se*; bulh. *He mu se ядеше*; rus. *Мне плачется; Ему сегодня не поется*; ukr. *He спуться*; brus. *Алесью не сядаелася*; čes. *Říhá se mi; Nechce se mi tam chodit*; slc. *Od včasrána sa mu čkalo*; pol. *Nie chciało mi się; Zmarło mu się*; hluž. *Jemu so wjerčeše*.

Stejně tak nejde o význam všeobecně platného děje v typu čes. *Sedí se mi dobře*, s kvalitativně hodnotícím adverbium + dativem nositele stavu. Jeho sémantický invariant je tento: určitá osoba má pro realizaci děje takové či onaké podmínky. Není-li dativ vyjádřen, míní se platnost těchto podmínek pro konání děje vzhledem ke komukoli, zevšeobecněně: čes. *Tam se dobře spí*. Povrchově tu pak někdy nastává vlastně splnutí 2 typů hloubkově různých; srov. homonymní útvary, jako jsou: *Tam se dobře šije* = 1) „tam lidé dobře šijí“, 2) „tam mají lidé pro šití dobré předpoklady, podmínky“.¹⁸ Oba impersonální typy mají v češtině koreláty v typech dvojčlených:

Čte se mi dobře — *Ta kniha se mi čte dobře*
Čte se dobře — *Ta kniha se čte dobře.*

Výrazové ekvivalenty právě připomenutých českých typů nejsou v ostatních slovanských jazycích všude tytéž. Zdá se, že obecně platí takováto úměra: Čím více je v určitém slovanském jazyce rozšířen typ *Мне неомся*, *Ne radi mi se*, tím méně funkční je tam naproti tomu typ *Sedí se mi dobře*. Srbocharvátština například přímou obdobu k čes. typům *Sedí se mi dobře*, *Ta kniha se (mi) dobře čte* vůbec nezná, ve východní slovanštině není taktéž nijak vydatně zastoupen přímý formální ekvivalent, ač vyloučen není (srov. rus. *Мне хорошо сидится*); výrazně se dává přednost vyjádření typu rus. *Мне здесь хорошо работать*; *Нам веселее будет идти вдвоем*; brus. *Ёй была цяжка дыхаць*.

* * *

Na závěr bych chtěl nastínit takovouto optimální perspektivu porovnávacího studia větných typů v slovanských jazycích: Bylo by dobře usilovat o systematickou „katalogizaci“ strukturních typů nejprve jednotlivě, pro každý jazyk zvlášť, za uplatnění kritérií v podstatných věcech si odpovídajících a s připojením funkční charakteristiky všude tam, kde je to z jakýchkoli speciálních důvodů potřebné. V další etapě by se snad dalo přistoupit přímo k sdělení všeslovanského paralelního inventáře větných typů. Ale i jakékoli jiné studium na tomto poli bude mít svou cenu, jen když bude vždy pátrat především po tom, jaké místo v celém syntaktickém systému daného jazyka popisované typy zaujímají. Není třeba snad ani zdůrazňovat, že historické osvětlení vývoje větných typů má pro jejich hlubší poznání význam mimořádný.¹⁹

¹⁸ Na tuto různost jsem upozornil již v článku *K syntaxi vět s nestálým reflexivem v ruštině a češtině*, Sovětská věda-jazykověda, 1953, 441. Přijmeme-li nyní běžnou (ale nesprávnou) transformační interpretaci, že prý *Jde se mi dobře* → *Já jdu dobře*, pak dvojí možný význam konstrukce *Tam se dobře šije* touto transformační operací vůbec nevyložíme. Transformace není všude pomocnicí, mnohdy více pomůže sémantická explikace.

¹⁹ Opravdu nutno uvítat syntetickou historickosrovnávací práci O. S. Meľnyčuka, *Розвиток структури слов'янського речення*, Kijiv 1966.

ДЕДУКЦИЯ И ЭМПИРИЯ ПРИ СОПОСТАВИТЕЛЬНОЙ ТИПОЛОГИИ СЛАВЯНСКОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Основная идея доклада заключается в том, что дедуктивные приемы, какими остроумными бы они ни были, не могут существовать без широкой эмпирии и без индукции, т. е. без абстрагирующего обобщения на базе совсем конкретных данных. Автор ставит себе целью, с одной стороны, решение некоторых общих вопросов, связанных с типами славянского предложения и с методологией их исследования, и, с другой стороны, освещение более частных вопросов типологического сопоставления славянского предложения по отношению к неславянским европейским языкам, как и опыт „внутриславянского“ типологического сравнения. Доклад состоит из четырех частей.

1. Типы предложения нужно понимать в широком объеме. Тип предложения (или же фразовый тип) — это всякое системное коммуникативное построение, которое поддается схематизации с помощью формально-грамматических (в том числе также интонационных) средств на синтаксическом уровне, обладая одновременно определенной семантической инвариантностью. Фразовые типы иерархически организованы в системе языка в вертикальном и горизонтальном направлениях, начиная с самых высоких (основных) типов и кончая низкими, производными типами, возникающими путем деривации первых. Сравнение структурных типов славянского предложения не может ограничиваться лишь сопоставлением уже известных наиболее основных, „тривиальных“ структур, а должно шаг за шагом выникать во все многообразие и разнообразие производных конструкций более низких ярусов. Это мотивируется, между прочим, тем, что славянские языки обнаруживают конвергенции на „высоких этажах“ основных типов, а, с другой стороны, многочисленные возрастающие дивергенции на „низших этажах“ производных типов. Особенно важны типы с модальной маркированной деривацией (в связи с этим затрагивается вопрос о синтаксической парадигме), но в будущем не следовало бы упускать из виду и эмоциональные типы.

Современные приемы трансформационной и порождающей грамматики, бесспорно, во многом оплодотворили именно изучение типов предложения, однако в их адрес нельзя не высказать также ряд критических замечаний. Целесообразно было бы применять и развивать принципы функциональной, структурной лингвистики, как они были намечены особенно Пражским лингвистическим кружком; это значит: учет функции живых построений, сознание приоритета их звуковой реализации и важности интонационного рисунка, указание парадигматических взаимоотношений в системе данного языка, их стилистической ценности и пределов лексического наполнения. В заключение отмечается вопрос о символике и применении схем и формул.

2. При установлении типов предложения славянских языков и их подлинно релевантных различительных признаков, как и при их классификации и сравнении, необходимо сочетать дедукцию с индукцией, базирующейся на эмпирии. В докладе конкретно указываются возможности применения обоих методов. На высшем уровне является конститутивным (и, вместе с тем, различительным) признаком фразовых типов формальная сторона их предикативного ядра, всегда реализующаяся на фоне определенного коммуникативного статуса (т. е. прежде всего той или другой объективной модальности). Опираясь на это предикативное ядро, можно в дальнейшем выделять разные противопоставления, однако их безупречная иерархизация пока что весьма затруднительна.

Один из наиболее важных критериев такого рода взаиморазграничения структурных типов предложения — это прежде всего противопоставление *двусоставных: односоставных* построений. Ввиду некоторых интерпретационных препятствий, однако, встает вопрос о том, не лучше ли бы было вместо этого поставить на первом месте противопоставление *номинативности* (т. е. наличие, пусть только имплицитное, именительного падежа синтаксического существительного в независимой позиции): *недоминативности* (т. е. отсутствие такого именительного падежа). В связи с категорией субъекта имеет свое типологическое значение, далее, факт, получает или нет местоименное подлежащее эксплицитное выражение.

Категория предиката (сказуемого) имеет применительно к конституированию и взаиморазграничению фразовых типов, в общем, больший удельный вес. Прежде всего, мы имеем дело с противопоставлением *предиката соотносительного: несоотносительного* с грамматическим субъектом (иными словами — *предикат личный: безличный*, однако автор напоминает, что, возможно, более точным было бы различать на более вы-

соком уровне предикат *согласуемый* : *несогласуемый*, т. е. абсолютный). Далее сюда входит оппозиция предложений *эксплицитно глагольных* : *неглагольных*, причем в пределах первых можно более детально различать типы, в которых предикат выражается знаменательным глаголом или связкой + неглагольным компонентом. По-новому автор выдвигает в качестве одного из возможных критериев т. наз. „элементность“ предиката, т. е. количество обязательных элементов, создающих коммуникативный высказуемый минимум. Наконец, можно принимать во внимание противопоставление *активного* : *пассивного* оформления предикативного ядра, и также категорию глагольного наклонения, которое либо само по себе, либо вместе с дальнейшими функциями служит для сигнализации коммуникативного статуса данной синтаксической структуры.

3. В третьей части даются некоторые общие типологические наблюдения — устанавливаются те черты, которыми славянские языки ярче всего отличаются от других индоевропейских мировых языков: Славянские языки по большей части оставляют местоименное подлежащее невыраженным, не возводя также, как правило, в позицию „грамматического подлежащего“ односоставных конструкций какого-либо формального, пустого слова. Это положение вещей здесь настолько упрочилось в системе, что на наибольшей части славянской территории невыраженным обычно остается даже неопределенный неодушевленный субъект (ср. русск. *Ну что, еще болит?*). Таким образом, в западноевропейских языках происходит определенная нивелировка (и нейтрализация) плана выражения скорее в сфере формальной двукомплексности, в то время как в славянских языках — в сфере формальной однокомплексности; вот почему на славянские языки нельзя механически переносить модель английского предложения NP + VP.

Серьезные расхождения между обеими группами языков наблюдаются при действиях, стилизуемых как деагенсные. Далее, в славянских языках в той или иной степени представлен номинативный тип предложения (ср. русск. *Ветром относит голос, Тебе не успеть на поезд*), чуждый западноевропейским языкам. Ввиду того что также высказуемое нередко грамматически не согласуется с категориями субъекта (включая и предикативный творительный), то можно обобщить, что архитектура предикативного ядра славянского предложения, в сравнении с нашими неславянскими языками, отличается большей асимметричностью, „неровностью“. Наконец, как известно, имеются различия между славянскими свободным порядком слов и грамматически связанным западноевропейским порядком слов.

4. Внутриславянская сопоставительная типология документируется лишь одной интересной областью: способом выражения действий без конкретного персонального агенса. Автор подробно останавливается особенно на употреблении возвратной глагольной формы, в конструкциях типа *Об этом уже говорилось*, отмечая их системное место по отдельным славянским языкам. Отличными оказываются уже конструкции, выражающие значение произвольного расположения (нерасположения) к действию; они могут быть не только односоставными (напр. *Мне сегодня не читается*), но и двусоставными (напр. сербохорв. *Jedu mi se trešnje*). Наконец, третий тип конструкций с возвратной глагольной формой имеет значение определенных условий для реализации действия, в нем всегда выступает качественное наречие, напр. *Мне здесь хорошо сидится*; дательный падеж может отсутствовать, и, кроме того, вся конструкция может быть также двусоставной. Автор показывает, каковы пропорции названных формально-семантических типов по отдельным славянским языкам.

В заключение намечается оптимальная перспектива для сопоставительно-типологического изучения типов предложения в славянских языках, и подчеркивается значение исторического исследования.